

ZDRAVKO MLINAR

Grozeča posttotalitarna praznina

Vzhodnoevropske perspektive

Na tem mestu bom prikazal nekatera spoznanja s posvetovanja Družbeni akterji in načrtovanje sprememb v Vzhodni Evropi, ki ga je 30. in 31. 1. 1992 organiziral Inštitut za mednarodno sociologijo v Gorici, Italija. Ta inštitut – ki se je prvotno posvečal predvsem preučevanju obmejnih regij in obmejne problematike, narodnih manjšin ter raznih tem s področja urbane oz. prostorske sociologije – je zdaj še razširil svoje delovanje. Za današnji čas je zlasti značilen njegov »prodor« v Vzhodno Evropo. Ta pa izraža splošnejši interes Italije za vključevanje v to območje, kar Inštitutu zagotavlja tudi potrebno materialno podporo.

Tako mu je uspelo tudi na to posvetovanje pritegniti »vrhuško« ruske sociologije (s sodelujočimi, kot so: Vladimir Jadov, Ovsei Škaratan, Oleg Janicki, Igor Bestušev-Lada, Viktor Zaslavski idr.) ter sociologe iz Češke, Poljske in Madžarske; iz nekdanje Jugoslavije sem sodeloval le podpisani. Sicer pa je poleg več italijanskih sociologov enega uvodnih referatov prispeval tudi Johan Galting.

Na tem mestu nimam namena podrobneje prikazovati posvetovanja po posameznih tematskih sklopih, temveč bom le selektivno opozoril na nekatere predstavljene misli in poizkušal presoditi njihov pomen za razmere pri nas. Še zlasti bom poudaril nekatere elemente sedanje paralize in potencialno eksplozivne razmere v Rusiji.

Vsebinsko je bilo posvetovanje zasnovano zelo široko, saj je poizkušalo zajeti številne akterje (do)sedanjih družbenih sprememb v smeri od »kontra sistema« k civilni družbi

in nakazovati perspektive za prihodnost, še zlasti z vidika povezovanja Vzhodne in Zahodne Evrope. Neodvisno od namenov organizatorjev pa ga lahko štejem med enega od tistih, ki poizkušajo ugotoviti, kaj smo se naučili v največjem »eksperimentu« v vsej človeški zgodovini. Čeprav so dogajanja v Vzhodni Evropi vseskozi kritično spremljali (vsaj) na Zahodu, vendarle šele v današnji krizi postopoma prihaja na površje izredna družbena kompleksnost (npr. etnična problematika), ki sta jo skozi desetletja prekrivali in prikrivali prevladujoča ideologija ter njena normativna in institucionalna struktura.

Za vse obravnavane države je značilno, da je presenetljivo hitro razpadel stari sistem nadzora in (re)distribucije, zamuja pa proces oblikovanja in diverzifikacije samostojnih akterjev, ki bi delovali po načelih tržnega gospodarstva in političnega pluralizma. Zato so prav sedanje razmere najboljša podlaga za različne manipulacije z (nediferenciranimi) »ljudskimi množicami«. Čim manjša je notranja razčlenjenost na avtonomne subsisteme (v tem pogledu je prav Sovjetska zveza ekstremni primer), tem večja je nepredvidljivost nadaljnje smeri spreminjanja.

Tako imamo pred sabo paradoks, da čeprav gre za vračanje »nazaj« v že dobro znani »kapitalizem«, gre vendarle pri tem za vrsto neznanok o nadaljnjem toku sprememb. Tvegano torej ni le iskanje novih poti v razvoju (kot nam je znano iz Jugoslavije po II. svetovni vojni), temveč tudi vračanje na stare tire.

Podobno kot sta Sovjetska zveza in kasneje Jugoslavija nekaj desetletij pritegovali mednarodno pozornost s svojimi obeti, da nakazujeta nova, alternativna pota družbenega razvoja, podobno sta se danes obe znašli v vlogi, da sta predvsem *grožnja za širše okolje*. Poljski sociolog Antoni Z. Kaminski je v pogovoru za okroglo mizo celo opozoril ruske kolege, da se zdi, kot da danes Rusija preveč računa, da bo na tej podlagi tj. zaradi potencialne ogroženosti

Zahoda od njega pridobila čim večjo pomoč, namesto da bi se predvsem usmerila na aktiviranje lastnih, notranjih razvojnih zmogljivosti.

Seveda pa je možno, da pri tem zunanji opazovalci podcenjujemo številne blokade, ki jih predstavljajo preostanki starega sistema. To kaže podatek, da je do zdaj v vsej nekdanji Sovjetski zvezi uspelo »uvesti« le okrog 30.000 zasebnih kmetov, čeprav bi jih po nekaterih ocenah potrebovali štiri do šest milijonov. Kot pojasnilo pa navajajo podatke, da se tri milijone birokratov, ki se v svojih pisarnah ukvarjajo s kmetijstvom, trudi, da blokira vse spremembe.

Po ugotovitvah iz raziskav, ki jih je prikazal Oleg Janicki, je temeljni problem v zvezi z možnimi spremembami in preobrazbo nekdanje Sovjetske zveze *splošna otopelost in ravnodušnost ljudi ter njihov občutek nemoči* (podobne, čeprav ne tako dramatične ugotovitve pa smo slišali npr. o politični apatiji na Madžarskem, kjer se je le približno deset odstotkov volilcev udeležilo lokalnih volitev).

Mogoče bi se zdelo razumljivo, da so z anketo (v velikih industrijskih središčih ruske federacije) 1984. leta ugotovili, da 75 odstotkov vprašancev ni pričakovalo nobenih sprememb v času njihovega življenja; obenem pa so bili prepričani, da nimajo moči, da bi jih sami lahko uveljavljali. Bolj pa preseneča, da je tudi raziskava 1991. leta potrdila ista stališča. Med občutki vprašancev, ki so se 1991. leta najbolj okrepili, je bila na prvem mestu prav *apatija*.

Sicer pa so med problemi, ki so najbolj skrbeli ljudi (v prejšnji Sovjetski zvezi), avgusta 1991 po pogostosti odgovorov izstopali: rast cen 69%, pomanjkanje potrošnih dobrin 56%, porast kriminala 28%, slabotnost državne oblasti 20%, problemi okolja 19%, moralna in kulturna kriza 16%, nacionalni konflikti 14%, razpad Sovjetske zveze 8%, nevarnost diktature 5%, opustitev socialističnih idealov 5%.

Najbolj dramatično je perspektive sprememb v Rusiji (in v Zvezi suverenih držav) nakazal znani »futurist« Igor Bestušev-Lada, in sicer s svojimi *petimi scenariji prihodnosti* (za prvo polovico 1992. leta). Opozoril je na »možne posledice liberalizacije cen in privatizacije lastništva«.

Po prvem scenariju, ki ga je označil kot »idealnega«, naj bi se v naslednjih mesecih

ohranil status quo; šlo bi le za lokalne ekscese; vendar da je to malo verjetno.

Drugi scenarij označuje kot »*nestabilnost*« in to vključuje družbeno eksplozivnost regionalnega obsega kot posledico ubužanja več kot 80% prebivalstva, pogrome, stavke, regionalno paralizirano družbeno in gospodarskega življenja. Ta scenarij naj bi bil bolj verjeten kot prvi, vendar bi bil samo prehod, in sicer bodisi nazaj k prvemu ali naprej k tretjemu.

Sledi tretji scenarij z oznako »*novo 1917*«: ta pomeni družbeno eksplozijo vse-ruskega obsega, nove zahteve po uravnilovki, nazaj k letu 1984, zavračanje nove buržoazije ipd. To je stanje na pragu katastrofe, vendar še vedno vključuje tudi možnost vrnitve k prvemu scenariju preko drugega, če bo vlada predložila populistični program in zagotovila množično pomoč iz tujine.

Četrty scenarij je »*novo 1933*«: ta predvideva, da se bodo razmere še poslabšale, če bo prevladal nacionalizem nad socio-ekonomskimi zahtevami. To bo začetek katastrofe: več kot 70 milijonov beguncev umira na cestah brez hrane in strehe. Izhod naj bi bila le intervencija OZN.

»Katastrofa« pa predstavlja peti scenarij, ko bi šlo za »jugoslavizacijo« (v smislu vojnih spopadov) vse nekdanje Sovjetske zveze in za vrnitev v leta 1918–1920 z vpletenostjo vrste drugih držav, kar bi se praktično približalo tretji svetovni vojni.

Kot razlog, ki bi lahko privedel do eskalacije od prvega do petega scenarija, najbolj poudarja *množično lakoto* (npr. zaradi poškodovane infrastrukture ali zaradi izjemno visokih cen). Pri tem se ta avtor nenehno vrača k strahotnim izkušnjam, ki jih starejše generacije še pomnijo (npr. iz časa prisilne kolektivizacije, ko so ljudje umirali od lakote, jedli travo in lubje in ko je prihajalo celo do množičnega kanibalizma). Povsem možno je tudi, da razpadejo *gigantski sistemi ogrevanja velikih mest*. Za še nevarnejše pa šteje *medrepubliške konflikte*, saj ni več nikakršnih legalnih mehanizmov, s katerimi bi lahko obvladovali takšne konflikte (kot npr. med Rusijo in Ukrajino glede Krima).

Le nekakšen »Marshallov načrt« in vključevanje mednarodnih organizacij in transnacionalnih korporacij naj bi bila »sredstvo za optimizacijo situacije«!

Prikaz petih scenarijev možnih sprememb v Rusiji seveda vzbuja več pomislov zaradi

njihove strokovne (ne)utemeljenosti. Pri njihovem oblikovanju je gotovo dosti arbitrarnosti in – kar pa sicer vsak scenarij predpostavlja – konstruktivizma. Hkrati pa se zdi, da se avtor v veliki meri opira na kolektivni spomin in na veliko mero zdravega razuma.

Vendar nas takšen prikaz tudi opozarja na velike razlike med nekdanjo Sovjetsko zvezo in recimo Poljsko (kjer so okrog štiri petine kmetijstva ostale v zasebni lasti) ali nekdanjo Jugoslavijo (v kateri je vendarle delovala množica relativno avtonomnih sistemov in posameznikov). Zato je iz naših razmer toliko težje doumeti daljnosežnost razpada totalitarnega sistema tako velikanskega obsega, kot je bila SZ. Ta razpad pušča za sabo le nekakšen vakuum, praznino, ki niti glede na miselnost in večšine niti glede na institucionalne okvire niti glede na tehnološko infrastrukturo ne daje nikakršne oporne točke za samostojno reševanje problemov v vsakdanjem življenjskem okolju.

Apatija in pričakovanje zunanje rešitve pa sta vsekakor zelo problematična ter – na številne načine – ogrožujoča in potencialna eksplozivna situacija.

LJUBICA JELUŠIČ

Prihodnost varnosti v Evropi

Primerjalna analiza evropskega javnega mnenja – poročilo z mednarodnega posveta v Bruslju

Sredi vrveža generalov, sekretarjev, direktorjev pomembnih in manj pomembnih komisij in agencij je na poveljstvu NATO pakta v Bruslju sredi decembra 1991 gostovala na videz nenavadna družba. Zbrali so se predstavniki vojaške sociologije in vojaške politologije iz različnih evropskih držav. Predstavili so referate, ki so nastali na osnovi skoraj povsem identičnih raziskav v vseh evropskih deželah, ki so se posveta udeležile. Morda nekaterim vzhodnoevropskim državam kljub njihovim željam nikoli ne bo uspelo, da bi postale formalne članice NATO pakta, toda njihovi znanstveniki

– nekateri med njimi celo aktivni častniki, so na tem srečanju sedeli skupaj s svojimi kolegi iz zahodnoevropskih držav, stanovali skupaj v vojaškem hotelu Princa Alberta, razmišljali o skupnih trendih v javnem mnenju v posameznih državah, o evropski vojski, o »pomankanju« sovražnikov, o krizi identitete nacionalnih armad itd. Morda so se naskrivaj čudili svoji spoštljivosti do sedeža poveljstva NATO pakta, ki se zdi iz Prage ali Varšave, in tudi iz Ljubljane, nekaj veličastnega. V »živo« pa je to ogromna samozadostna birokratska organizacija na obrobju Bruslja, kjer ob vstopu dobiš oznako »Obiskovalec«, prestopiš kontrolna vratca kot pri vstopu v letalo, in postaneš podoben mimo hitečim uslužbencem različnih ras. Sami gostitelji so dejali, da si pred leti ni bilo mogoče zamisliti, da bi poveljstvo NATA v svojih prostorih gostilo še koga, ki ne prihaja iz zahodnih držav. Spremembe v razmerjih med Vzhodom in Zahodom so očitno odprle tudi ta vrata.

Mednarodno srečanje na temo »Prihodnost varnosti v Evropi: Primerjalna analiza evropskega javnega mnenja« je organiziralo mednarodno znanstveno združenje s kratico ERGOMAS (European Research Group On Military and Society), se pravi Evropska raziskovalna skupina o vojaštvu in družbi, ki sicer bolj ali manj aktivno deluje v šestih različnih delovnih skupinah. Tokratno srečanje je organizirala njena prva delovna skupina, ki se poglobljeno ukvarja z legitimizacijo in integracijo vojaštva. Srečanje, ki se ga je udeležilo približno 50 znanstvenikov in predstavnikov različnih ustanov – od komisij NATO do komisij Evropske skupnosti – sta finančno podprli dve ustanovi, in sicer Urad za informacije in tisk NATA pakta ter belgijski Nacionalni sklad za znanstveno raziskovanje.

ERGOMAS vključuje večino zaenkrat še predvsem zahodnoevropskih znanstvenikov, ki danes v vojaški sociologiji in politologiji nekaj pomenijo. Na svojem prvem kongresu leta 1988 je to neodvisno znanstveno združenje definiralo svoj interes: ustanovljeno je bilo zaradi kljubovanja ameriški prevladi na področju raziskovanja razmerij med vojaštvom in družbo ter kot izraz težnje po mednarodnem povezovanju znanstvenikov, ki pripadajo evropskemu geografskemu prostoru. Danes sodeluje v združenju več kot 130 znanstvenikov, in Sloveni-